

творчість П. Холодного (з нагоди посмертної виставки) // Діло. – 1931. – 27-28 березня].

Творчий доробок Петра Холодного дає надійні орієнтири для майстрів сакрального мистецтва донині, попри те, що кожний з них є неповторною мистецькою індивідуальністю. Дійсно, «ніхто сказати не може, що шлях П. Холодного це саме той шлях, на який неминуче мусять вступити всі, – але праці Холодного допоможуть кожному, хто буде боротися за самостійний вислів українського мистецтва, здобувати скоріше та певніше напрямні в праці. Кожний слідуючий мистець не буде ходити в темряві манівцями, маючи в тому напрямі опору в сильній спробі П. Холодного – [Там само].

Наведені слова М. Драгана мають переконливе підтвердження в практиці західноукраїнського сакрального мистецтва 1930-х років. При цьому слід згадати ікони і стінописи роботи П. Ковжуна, Михайлини Степанович, Д. Горняткевича, В. Дядинюка. Якраз останньому належить нині існуюча в Успенській церкві у Львові композиція «Гріб Господній», яку він створив після смерті П. Холодного.

Все вищесказане нами в статті однозначно свідчить про активний розвиток українського сакрального мистецтва в Галичині у першій третині ХХ ст. Упродовж тих десятиліть набуло відповідної повноти й багатогранності мистецьке життя краю, творили відомі його майстри, відбувалася всебічна розбудова церковного життя, в тому числі – і спорудження численних храмів, тобто з'явилися необхідні передумови для того, щоб український іконопис вступив у якісно новий період своєї еволюції. Наочно ілюструють це збережені донині малярські пам'ятки перших десятиліть ХХ ст. (окремі ікони, цілі іконостаси, монументально-декоративні розписи. Однак мусимо констатувати, що більшість зі створених тоді українськими художниками творів сакрального мистецтва були знищені в ході більшовицько-атеїстичної боротьби післявоєнних десятиліть, і нинішня картина стану цієї ділянки культури українського народу першої третини ХХ ст. є дещо неповною.

3.5 Олександр БУРАВСЬКИЙ. СТАНОВИЩЕ РИМО-КАТОЛИЦЬКОЇ ЦЕРКВИ НА ПРАВОБЕРЕЖНІЙ УКРАЇНІ ТА БІЛОРУСІ В ДРУГІЙ ПОЛОВИНІ ХІХ СТ.

В статті на основі архівних документів проаналізовано становище Римо-католицької церкви на Правобережній Україні та особливості її функціонування на території білоруських губерній в другій половині ХІХ ст.

Ключові слова: Римо-католицька церква, Правобережна Україна, Білорусія.

In the article by Buravskiy O. A. «Position of the Roman Catholic Church in the Right Bank Ukraine and Belarus in the second half of the XIX century» on the basis of archival documents analysis position of the Roman Catholic Church in the Right Bank Ukraine and peculiarities of its functioning on the territories of Belarus provinces in the second half of XIX century are analyzed.

Keywords: Roman Catholic Church, the Right Bank Ukraine, Belarus.

Становище Римо-католицької церкви (далі – РКЦ) на Правобережній Україні та Білорусі в другій половині XIX ст. було предметом досліджень дорадянських, радянських і сучасних вітчизняних, російських та білоруських істориків. **Метою цієї статті** є подальше вивчення маловідомих аспектів діяльності РКЦ у даний період на Правобережній Україні, з використанням нових архівних джерел, а також виявлення особливостей розвитку РКЦ на території білоруських губерній.

Події Січневого повстання на території Правобережної України та участі у ньому римо-католицького духівництва були предметом наших попередніх досліджень. Після придушення Січневого повстання 1863 р. російський уряд почав на Правобережній Україні активно здійснювати політику русифікації.

Заходи щодо русифікації Південно-Західного краю мали певний результат, про що свідчать статистичні дані (див. табл. 1).

Таблиця 1 [1]

Динаміка питомої ваги римо-католицького та уніатського населення правобережних губерній Російської імперії в 1860–1897 рр.

Губернії	Частка римо-католиків та уніатів, у %		
	1860–1863 рр.	1866 р.	1897 р.
Подільська	12,15	12,08	8,70
Волинська	10,18	9,68	9,93
Київська	4,26	3,32	3,07

Інформація, яка наведена в таблиці, указує на скорочення частки римо-католиків з 1860 р. до 1866 р., що відбулося переважно з причин загибелі, еміграції, арештів та заслання учасників повстання 1863 р., а також у зв'язку із масовим наверненням у православ'я в деяких місцевостях.

26 лютого 1860 р. слідчий чиновник канцелярії київського губернатора Куровський доповів про навернення настоятелем Погрибищанського римо-католицького костелу ксьондзом Береговичем православних у католицизм. Він зазначав, що за свідченням селянина Зиновія Бурлаченка, дівчина католичка й солдат православного віросповідання приходили до ксьондза Береговича, щоб той видав їм свідоцтва на вінчання в православній церкві. Однак останній був дуже

невдоволеній і заявив їм: «Де ці московіти беруться, що в мене відбирають парафіян» [2].

5 березня 1860 р. той же чиновник інформував про навернення цим же ксьондзом православних у католицизм: Луку Новіцького, його дружину та їх дітей; дворянина Гната Закусила, із с. Янова поблизу Коростишева; однодвірця Мянновського, який проживав у м. Бердичеві; дитину рядового Івана Кубицького. Ксьондз Берегович висловлював свою зневагу до панівної російської православної віри та забороняв католикам вступати до шлюбу з православними [3].

20 липня 1867 р. штаб-офіцер корпусу жандармів у Подільській губернії доповідав шефу жандармів, що ксьондзи Гарнорудського костелу Проскурівського повіту Маковський і Пашкевич забороняли вступати в шлюби з православними [4].

Необхідно зазначити, що православне духовенство часто виступало агентами місцевих поліцейських управлінь: доноповідало місцевій владі про антиурядові дії римо-католицьких священників та інших осіб. Наприклад, 31 січня 1864 р. священник із м. Володимир-Волинська повідомляв у повітове поліцейське правління: «1860 р. міщанин А. Гідзинський був православним, але коли почалися польські виступи (Січневе повстання 1863 р. – прим. автора), то під впливом ксьондза Піотровського відрікся від православ'я, дружині своїй заборонив відвідувати Православну церкву. Прошу поліцейське правління вчинити з Гідзинським згідно із законом, беручи до уваги, що своїм відступництвом він явно виявив себе причетним до повстання». 18 травня 1864 р. Володимир-Волинське повітове поліцейське правління повідомляло судовому слідчому повіту, що, за законом від 8 червня 1860 р., за відступ від православ'я міщанина Гідзинського було ув'язнено [5].

11 вересня 1865 р. архієпископ Волинський і Житомирський Антоній надіслав благочинному Луцького повіту Ісидору Метельському листа, у якому застерігав про вплив католицизму на православних у єпархії: «Під час відвідування єпархії мені стало відомо, що чимало православних часто відвідують римо-католицькі костели, коли здійснюється богослужіння. Такий факт показує, наскільки глибоко пустив коріння католицизм і як необхідно священникам переконувати православний народ, що істинна віра є тільки православна, що її однієї необхідно триматися для спасіння своєї душі, що інакше неминучим є відпадання від неї».

22 вересня 1866 р. волинський губернатор повідомив міністра внутрішніх справ, що Волинська палата кримінального суду надіслала йому справу про настоятеля Ушомирського костелу Житомирського повіту Волинської губернії ксьондза Янчарського й вікарного ксьондза Нестеровича, засуджених за хрещення за католицьким обрядом дітей, які народилися від православних батьків. Суд визначив вікарного Ушомирського костелу Героніма Нестеровича винним у хрещенні

Григорія Виговського і, відповідно до ст. 146, його було позбавлено посади на шість місяців, а настоятеля костелу ксьондза Едуарда Янчарського було суворо попереджено [6].

30 червня 1867 р. Волинська палата кримінального суду надіслала міністру внутрішніх справ повідомлення, у якому зазначалося, що протоієрей Кременецької Православної церкви Клюковський звинувачував ксьондза Щепанівського в наверненні мешканця м. Кременця Мартина Колтунова з православ'я в католицизм [7].

Подільська палата кримінального суду від 17 серпня 1870 р. за ф 8428 розглянула справу щодо селян Михайла Пальчика, Антона та Івана Фаранюків, звинувачених у відступі від православ'я та в переході в католицизм, а також на селян Антона Войткова і Франца Пальчика, звинувачених у вихованні православних дітей за католицьким обрядом. Було винесено такий вирок: селянина с. Тростянця Антона Войткова за виховання православних дітей у римо-католицькій вірі ув'язнити на 2 місяці; дітей Марії Пальчик – Йосипа, Антона, Марію та Юзефу – віддати на виховання родичам православного віросповідання або призначити їм від уряду опікунів православної віри; обставини про сповідання Антона та Івана Фаранюків у костелі ксьондзом Войткевичем передати судовому слідчому Проскурівського повіту [8].

Розпорядженням міністра внутрішніх справ від 15 липня 1871 р. за ф 1295 ксьондза Вінницького капуцинського монастиря Евсевія Будревича за здійснення обряду Римо-католицької церкви над особами православного віросповідання було позбавлено духовного сану й передано під нагляд поліції. Ще в 1847 р. Будревича також було відсторонено від посади терміном на 6 місяців за вінчання православних із католичками [9].

Священикам також не дозволялося здійснювати обряди поховання померлих католиків на православних місцевих кладовищах, часто заборонялося хрещення дітей за латинським обрядом, а також шлюби православних із католиками [10].

Церковне законодавство стосовно обряду поховання було прикладом грубого втручання влади в приватне життя римо-католиків. У 1885 р. до судового слідства було притягнуто в Кам'янецькому повіті вікарного ксьондза Городоцького костелу Дерчевича за здійснення ним римо-католицького обряду хрещення, а згодом поховання дитини від змішаного шлюбу Андрія Карпінського (римо-католицького віросповідання) та Анастасії Рицакової (православного віросповідання) [11].

Заборона використання польської мови в богослужінні й запровадження замість неї російської було вороже сприйнято більшістю римо-католицьких священиків. Їхньому бойкоту сприяла позиція шляхти, зусиллями якої поліпшилося матеріальне становище ксьондзів, які здійснювали богослужіння польською мовою, і, навпаки, погіршилося у тих, хто дотримувався нововведення. У 1870 р. Луцько-Житомирського

римо-католицького єпископа Боровського за протидію розпорядженням уряду із запровадження російської мови в богослужіння було вислано до м. Пермі під нагляд поліції [12].

На початку 90-х рр. XIX ст. серед місцевих органів влади порушувалася низка питань, зокрема: 1) про заборону з'їздів римо-католицького духовенства; 2) про переведення на російську мову навчального процесу в школах Західного краю, у вивченні засад католицької віри та Закону Божого; 3) про продовження ліквідації костелів і монастирів; 4) про проведення латинським кліром богослужіння російською мовою. Ці заходи мали зменшити роль католицьких священників у справі пропаганди полонізму [13].

Римо-католицьким священникам заборонялося без дозволу місцевої влади відвідувати інші приходи. Зокрема, київський, подільський і волинський генерал-губернатор повідомляв єпископа Луцько-Житомирської римо-католицької єпархії Козловського, що подільський губернатор доповів йому про настоятеля Рашківського римо-католицького приходу Ольгопольського повіту ксьондза Тіта Коцієвського, який у листопаді 1889 р. здійснив поїздку до м. Кам'янця без дозволу місцевого начальства; про настоятеля Уланівського римо-католицького приходу Літинського повіту ксьондза Людвіга Радзійовського, який, прибувши на десять днів у Кам'янець, відвідав без дозволу місцевого начальства м. Лянцкорунь Кам'янецького повіту. Генерал-губернатор просив єпископа зробити ксьондзам суворе попередження за самовільні поїздки, наказати їм у подальшому не допускати таких виїздів [14].

Наприкінці XIX ст. російські можновладці вели боротьбу з прозелітизмом римо-католиків у прикордонних районах імперії. Зокрема, начальник подільського губернського жандармського управління 25 травня 1883 р. доносив у Департамент поліції: «Католицьке духовенство Галичини, особливо в прикордонних межах, вело посилену пропаганду католицизму серед православних за допомогою селян-католиків. Селяни с. Городка та інших навколишніх місцевостей Кам'янець-Подільського й Проскурівського повітів переходили вбхід (30–40 осіб) прикордонну річку Збруч, щоб потрапити на богослужіння в католицький костел. Православний прихожанин із м. Городка відмовився йти на сповідь у місцеву православну церкву, заявивши, що він буде сповідатися в католицького ксьондза в Австрії. Таке навернення з православ'я в католицизм не могло бути допущено. Вільний перехід селян через кордон був наслідком недбайливості нагляду прикордонною охороною за межею кордону.

10 травня 1885 р. начальник Подільського губернського жандармського управління надіслав таку інформацію в Департамент поліції: єзуїтами з Галичини засновано спеціальну місію, в обов'язки якої входила пропаганда католицизму й полонізму в прикордонних місцевостях Подільської губернії. З цією метою із селян і міщан

католицького віросповідання, переважно з м. Городка єзуїти вибирали осіб, яких називали «апостолами», вони формували гуртки своїх прихильників (у кожному до 15 осіб).

Під час обшуку в Городку та Кам'янці відібрано значну кількість заборонених цензурою книг релігійного змісту, виданих орденом єзуїтів. Слідством встановлено, що колишній селянин Городка Бартоломей Загадін перейшов у Галичину ще хлопчиком, вступив на навчання до єзуїтів, став ксьондзом. Завдяки своєму знайомству з жителями Городка був головним керівником навернення православних у католицизм. Ці гуртки вербували прозелітів і збирали по 100 крб., що надходили на потреби майбутнього польського повстання.

Римо-католицьке духовенство Подільської губернії засновувало серед селян товариства тверезості, де ксьондзи вели розмови із селянами з метою навернення їх у католицизм. Під час приїзду в Подільську губернію єпископа Козловського (1884 р.) багато селян православного віросповідання, які стали таємними послідовниками католицизму, приймали миропомазання з рук єпископа. Чиновник від поліції рекомендував прийняти рішення про виселення з прикордонних територій осіб, які займалися пропагандою католицизму [15].

У політичному огляді Подільської губернії за 31 січня 1887 р. начальник Подільського губернського жандармського управління зазначав, що католицькі ксьондзи в моральному плані трималися значно краще порівняно з російським духовенством. Однак в політичному відношенні майже всі ці люди були шкідливими й небезпечними. Вони прагнули усіма засобами спокушувати православних у католицизм [16].

У звіті подільського губернатора за 1899 р. було зазначено, що римо-католицьке духовенство останніми роками поживило свою діяльність, спрямовану на збільшення кількості костелів, каплиць, священників у приходах. Однак воно негативно ставилося до змішаних шлюбів між католиками та православними. Губернатор застерігав, що там, де ксьондзи відкрито засуджували змішані шлюби – серед католицького та православного населення, виникали неприязні стосунки. Православне населення становило в губернії 80%, а римо-католицьке – лише 8 %. Тому збільшення кількості римо-католицького духовенства погіршувало б міжконфесійні стосунки в краї [17].

Аналіз звітів правобережних губернаторів за 1898 р. дає підстави стверджувати, що вони активно впроваджували русифікаторську політику царизму, ревно боролися за насадження православ'я та викорінення католицизму в Південно-Західному краї.

Зокрема, у звіті київського губернатора наголошувалося на необхідності створення сприятливих умов у справі поширення православ'я та духовної освіти в губернії. Волинський губернатор зазначав, що велика кількість збудованих за кошти польської шляхти добротних римо-католицьких костелів порівняно з православними,

переважно убогими церквами, у яких не вистачало місця для прихожан, змушувала останніх молитися в костелах [18].

Подільський губернатор висловлював застереження, що поляки, згуртовані релігією та відособленістю від усього російського, володіли половиною всієї приватновласницької землі, а тому мали значний вплив на сільське життя в губернії. В усіх польських маєтках витіснялося все російське, навіть російську прислугу переодягали та навчали розмовляти польською мовою [19].

Наведені приклади засвідчують, що у другій половині XIX ст. російський уряд так і не спромігся покласти край католицьким впливам на Правобережжі.

Політика російської влади на території білоруських губерній, або так званого Північно-Західного краю, також носила обмежувальний характер на діяльність РКЦ. Якщо на території Білорусі (у сучасних її кордонах) у 1803 р. існували 132 римо-католицьких монастирів, 1832 р. – 49, то у 1864 р. – 37 [20]. Причини цього корінились, як на Правобережній Україні, так і в Білорусі, у завданнях релігійної та національної політики Російської імперії у XIX ст. На думку російської дослідниці О. А. Ліценбергер, російська держава не визнавала повної свободи віросповідання і розцінювала її з погляду завдань національної політики. Для віросповідної політики щодо католиків були характерними суперечність, непередбачуваність тенденцій, залежність від зовнішньополітичних умов [21].

Римо-католицькі священики в Білорусі користувалися церковними амвонами для проповіді політичного характеру, а також проти православної віри. Тому царський уряд у 1852 р. обмежив це право, дозволяючи лише ті проповіді, що були надрукованими в збірниках проповідей та пройшли цензуру. Папа Римський Пій IX, з одного боку, клопотав перед імператором про скасування обмежень діяльності РКЦ, але з іншого, у 1853 р. проголосив на території Білорусі святим езуїта Андрія Боболу, вбитого козаками в 1657 р. за знуцання над православними в містечку Янові-Поліському (станом на XIX ст. – Гродненська губернія). Це викликало протест як з боку православних у білоруських губерніях, так і самого царського уряду [22].

Територія Білорусі у другій половині XIX ст. входила до складу Віленської римо-католицької єпархії (Віленська, Гродненська губернії) та Могильовської архієпархії (Вітебська, Мінська, Могильовська губернії).

Дослідники XIX ст. історії православ'я, католицизму у Білорусі (зокрема, Г. Кіпріанович, Є. Орловський) зазначали, що римо-католицьке духовенство було ревним проповідувачем ідей повстання 1863–1864 рр., а також його учасником.

Під час повстання 1863–1864 рр., на жаль, було немало випадків знуцання та вбивства повстанцями православних священиків: Богушевичької церкви Мінської єпархії Даниїла Конопасевича та

диякона іншої церкви Феодора Юзефовича [23]; у Гродненській губернії священників – Сурозької церкви Білостокського повіту Костянтина Прокоповича, с. Котра Пружанського повіту Романа Рапацького [24].

За участь у польському повстанні 1863–1864 рр. у Білорусі було покарано 294 ксьондзи: з них 8 – було страчено, 36 – відправлено на каторжні роботи, 25 – на поселення до Сибіру, 91 – у внутрішні губернії Росії без позбавлення громадянських прав, 104 – зазнали адміністративних покарань; 28 ксьондзів перебували під ретельним наглядом поліції [25]. За співчуття повстанцям був висланий з Вільно єпископ Адам Красинський, а в 1864 р. – єпископ мінський Войткевич. З 1866 р. російський уряд запроваджував у Білорусі російську мову в додаткові богослужіння РКЦ, чим були обурені ксьондзи й поляки (першим виступив проти цього луцько-житомирський єпископ Каспер Боровський) [26].

Віленським генерал-губернатором М. М. Мурайовим були запроваджені жорсткі заходи проти РКЦ. Закривалися римо-католицькі монастирі, костели та каплиці. Чиновників римо-католицького віросповідання та польської національності звільняли з державних органів. Конфесійна належність була для влади головним етнічним маркером, внаслідок якого поняття «поляк» та «католик» в очах адміністрації довгий час залишались синонімами [27].

Після польського повстання 1863–1864 рр. у Білорусі посилилася практика відбирання храмів у Римо-католицької церкви, для подальшого обмеження її впливу. Протягом 1861–1901 рр. тут було відібрано 296 римо-католицьких храмів (у т. ч. 125 приходських костелів і 82 філіальні костели і каплиця); 207 з них було переобладнано у православні церкви. Наприкінці XIX ст. у білоруських губерніях костелів та каплиць налічувалося 466, римо-католицьких священників – 505.

Загальноімперські закони у білоруських губерніях були доповнені низкою негласних розпоряджень, що ускладнювали розвиток римо-католицької конфесії: про заборону без згоди губернатора призначати ксьондзів на вищі духовні посади і законовчителями (циркуляри від 19 і 23 січня 1865 р.); про заборону позаштатним ксьондзам довільного виконання богослужіння і християнських обрядів (циркуляри від 13 січня, 27 червня 1867 р.); про заборону проведення хресних ходів поза стінами костелів або костельних огорож (циркуляр від 31 січня 1866 р.); про заборону користуватися польською мовою в офіційному листуванні, в державних установах, громадських місцях (циркуляри від 12 лютого, 24 березня 1864 р., 9 червня 1868 р.); про заборону розповсюдження польської писемності та літератури польською мовою серед православного населення (циркуляр від 1 січня 1864 р., 24 серпня 1866 р., 2 січня 1869 р.) [28].

Серйозними проблемами щодо становища Римо-католицької церкви на території білоруських губерній, особливо після поразки польського

повстання 1863 р., були переходи віруючих з католицизму до православ'я і навпаки. В останньому випадку це супроводжувалось відповідними жорсткими заходами заборонного характеру з боку місцевої влади. Особливо ця проблема існувала у мішаних шлюбах. Так, у 1866 р. селянка Сузанна Василевська, католичка, яка проживала у Бельському повіті Гродненської губернії, була покарана на 8 місяців позбавлення волі у в'язниці за те, що охрестила у католицизм трьох своїх дорослих дочок, народжених від православного чоловіка [29].

Місцеві дворяни-католики в Білорусі після польського повстання 1863–1864 рр., які певною мірою були причетні до цих подій, намагалися засвідчити свою лояльність уряду переходом у православну віру задля збереження своїх прав. Цей процес набув значного поширення: 30 тис. осіб з місцевої шляхти перейшла у православ'я у 1865–1866 рр.

Однак, у другій половині ХІХ ст. були випадки несприйняття православ'я місцевими жителями, особливо у Гродненській губернії. Наприклад, у 1871 р. в Поразавській парафії 491 особа виявила тверде бажання добровільно перейти у католицизм [30].

Спостерігалось суперництво між православним та римо-католицьким духовенством у боротьбі за вплив на місцеве населення. Так, за розпорядженням православного митрополита Йосипа (Семашка) благочинні зайнялись вилученням та знищенням поширених у населення польських релігійних книг. Наприклад, Волковиський благочинний сприяв спаленню 178 молитовників [31].

Певний інтерес в історії відносин православ'я та католицизму в Білорусі у другій половині ХІХ ст. представляє проект унії 1865 р., розроблений російською владою з метою підпорядкування Римо-католицької церкви на цій території новій, «зворотній» унії, в якій головне місце відводилось Православній церкві. На думку розробників, унія мала стати виявом ініціативи католицької громадськості. Сама Римо-католицька церква мала бути перейменована у Російську Кафолічну церкву, підпорядковану царській владі, з дотриманням латинських обрядів та пізніше, на перспективу об'єднаною з Православною церквою [32].

Релігійна свідомість населення Білорусі зазнавала у ХІХ ст. змін та трансформацій, що особливо відчували на собі поляки, національна свідомість яких завжди була тісно пов'язана з їхньою традиційною релігією – католицизмом. Йшлося про відкриту та приховану боротьбу і впливи російського та польського національних духів на свідомість представників різних національностей, що проживали на цій території. Боротьба за збереження католицизму на білоруських землях у складі Російської імперії в другій половині ХІХ ст. була все більше боротьбою жорстко обмеженої церкви за свій вплив на ту паству, яка ще намагалася твердо триматись віри своїх пращурів. Багато своїх вірян РКЦ втратила і на Правобережній Україні, і в Білорусі у ХІХ ст. внаслідок вимушеного переходу польської шляхти у православ'я задля збереження своїх титулів

та земельних прав. Особливо значним вплив католицизму залишався на Гродненщині, де традиційно проживало багато поляків. Однак, враховуючи прокатолицькі впливи певної частини населення Білорусі, ми все ж маємо констатувати прагнення переважної більшості селян до православ'я [33]. Мішані шлюби не могли суттєво вплинути на зміну їхнього віросповідання, як показують обмежувальні заходи влади у цьому напрямі.

Висновок. Становище Римо-католицької церкви на Правобережній Україні та Білорусі у другій половині XIX ст. було складним, суперечливим, що було тісно пов'язано з наслідками польського повстання 1863–1864 рр. та загальноімперською релігійною політикою. Обмежувальні заходи влади щодо діяльності католицьких ксьондзів набули значного поширення, оскільки саме в цих регіонах Російської імперії роль РКЦ у релігійному житті була традиційно великою, особливо для поляків. Тому покласти край католицьким впливам тут не вдалося, незважаючи на низку заборон та репресій з боку влади.

ПОСИЛАННЯ:

1. Билунов Д. Б. Правительственная политика в отношении римско-католической церкви (60-е годы XIX в.). // Вестн. Моск. ун-та. – Сер. 8. – История. – 1996. – т. 4. – С. 42.
2. Держархів Київської обл., ф. 2, оп. 3, ч. 16, спр. 9630, арк. 3 зв.
3. Держархів Київської обл., ф. 2, оп. 3, спр. 9629, арк. 3 зв.–4.
4. Державний архів Російської Федерації (ДАРФ), ф. 109, 1-а експедиція, оп. 40, спр. 40, ч. 29, арк. 1–2.
5. Держархів Волинської обл., ф. 359, оп. 1, спр. 860, арк. 5–5 зв., 7–7 зв.
6. Російський державний історичний архів (РДІА), ф. 821, оп. 125, спр. 1164, арк. 1–4.
7. РДІА, ф. 821, оп. 125, спр. 1165, арк. 3.
8. РДІА, ф. 821, оп. 125, спр. 1410, арк. 1, 21.
9. РДІА, ф. 821, оп. 1, спр. 1235, арк. 11, 22.
10. Держархів Житомирської обл., ф. 70, оп. 1, спр. 89, арк. 144.
11. Держархів Житомирської обл., ф. 178, оп. 29, спр. 531, арк. 9–9 зв.
12. ДАРФ, ф. 102, оп. 77, спр. 1010, арк. 3.
13. Щербак М. Г., Щербак Н. О. Національна політика царизму на Правобережній Україні (друга половина XIX – початок XX ст.). – К.: ІЗМН, 1997. – С. 46–51.
14. Держархів Житомирської обл., ф. 178, оп. 13, спр. 405, арк. 1–7, 19–19 зв.
15. ДАРФ, ф. 102, оп. 79, спр. 536, арк. 1, 23–26.
16. ДАРФ, ф. 102, оп. 83, спр. 9, ч. 45, арк. 19–20.

17. Центральний державний історичний архів України у Києві (ЦДАК України), ф. 442, оп. 626, спр. 20, арк. 52.

18. ЦДАК України, ф. 442, оп. 626, спр. 20, арк. 22, 39.

19. ЦДАК України, ф. 442, оп. 626, спр. 20, арк. 34.

20. Павшок А. В. Гродненский францисканский монастырь в начале XX века / А. В. Павшок // Гродненщина в историческом, экономическом и культурном развитии 1801 – 1921 гг. (к 210-летию образования Гродненской губернии): Материалы Международной научно-практической конференции (Гродно, 22-23 сентября 2011). – Гродно: ГрГУ им. Я. Купалы, 2012. – С. 225.

21. Лиценбергер О. А. Римско-католическая и Евангелическо-лютеранская церкви в России: сравнительный анализ взаимоотношений с государством и обществом (XVIII – начало XX в.): специальность 07.00.02 «Отечеств. История»: автореф. дис. на соиск. учен. степ. д-ра ист. наук. – Саратов, 2005. – С. 36.

22. Архиепископ Афанасий (Мартос). Беларусь в исторической государственной и церковной жизни [Электронный ресурс]. – Мн: Изд-во Белорусского экзархата, 2000. – 352 с. – Режим доступа: <http://old.pravoslavie.by/podpod>.

23. Щеглов Г. Э. Год 1863. Забытые страницы. – Минск: Братство в честь Святого Архистратига Михаила в г. Минске Минской епархии Белорусской Православной Церкви, 2007. – С. 5.

24. Линкевич В. Н. Конфессиональная история Гродненщины в работах церковных краеведов второй половины XIX – начала XX вв. // Гродненщина в историческом, экономическом и культурном развитии 1801–1921 гг. (к 210-летию образования Гродненской губернии): Материалы Международной научно-практической конференции (Гродно, 22-23 сентября 2011). – Гродно: ГрГУ им. Я. Купалы, 2012. – С. 196.

25. Линкевич В. Н. Польское восстание 1863 года и его влияние на конфессиональную ситуацию в Белоруссии. // [Электронный ресурс]. – Режим дост.: <http://zapadrus.su>.

26. Архиепископ Афанасий (Мартос). Беларусь в исторической государственной и церковной жизни [Электронный ресурс]. – Мн: Изд-во Белорусского экзархата, 2000. – 352 с. – Режим доступа: <http://old.pravoslavie.by/podpod>.

27. Киселёв А. Конфессиональные аспекты кадровой политики российских властей в полицейских учреждениях МВД белорусских губерний во второй половине XIX – начале XX вв. // [Электронный ресурс]. – Режим дост.: <http://zapadrus.su>.

28. Ганчар, А.И. Римско-католический костел в Беларуси (1864–1905 гг.). – Гродно: ГГАУ, 2008. – С. 53, 46, 59.

29. Проценко О. Э. Конфессиональная проблема в «смешанных браках» на территории Гродненской губернии в 60-е гг. XIX – начале XX века / О. Э. Проценко // Беларусь і суседзі: гістарычныя шляхі,

узаемадзейны і узаемауплывы. – Гомель: ГДУ імя Ф. Скарыны, 2010. – С. 111.

30. Пятчыц А. Пашырэнне праваслаўя ў Беларусі ў сярэдзіне – другой палове XIX ст. / А. Пятчыц // Беларускі гістарычны агляд. – Том 7. – Сшытак 2 (13) (Снежань 2000). – С. 327–350 [Электронны ресурс]. – Режим доступа: <http://www.belhistory.eu>.

31. Линкевич В. Н. Взаимоотношения католичества и православия в белорусских губерниях во второй половине XIX – начале XX в. // Русский сборник : исследования по истории России. Т.12/ред.-сост. О. Айрапетов, М. Йованович, М. А. Колеров. – М.: Издательский дом «Регнум», 2012. – С. 97.

32. Шыбека З. Долбилов, Михаил /Сталюнас, Дариус. Обратная уния: из истории взаимоотношений между католицизмом и православием в Российской империи 1840–1873. Вильнюс: Liedykla, 2010. 274 с. // Беларускі гістарычны агляд. – Том 19. – Сшыткі 1-2 (36-37) (Снежань 2012). – [Электронны ресурс]. – Режим доступа: <http://www.belhistory.eu>.

33. Щабацюк А. Долбилов Михаил, Д. Русский край, чужая вера: этноконфессиональная политика империи в Литве и Белоруссии при Александре II. Москва: Новое литературное обозрение, 2010. 1000 с. // Беларускі гістарычны агляд. – Том 19. – Сшыткі 1-2 (36-37) (Снежань 2012). – С. 364–372 [Электронны ресурс]. – Режим доступа: <http://www.belhistory.eu>.

3.6 Юрій КОВАЛЕНКО. ПРАВОСЛАВНО-БОГОСЛОВСЬКЕ ОСМИСЛЕННЯ ДЕРЖАВНО-ЦЕРКОВНИХ ВІДНОСИН В УКРАЇНІ В ДОБУ РОЗВИТКУ МЕДІА ТА ІНФОРМАЦІЙНИХ ТЕХНОЛОГІЙ

Автор статті, який впродовж багатьох років був прес-секретарем Предстоятеля Української Православної Церкви, розглядає тяглість позиції УПЦ щодо принципів церковно-державних відносин та їх генезу у відповідності до соціально-політичних процесів, що відбувалися в Україні, розвитку медіа та інформаційних технологій.

Ключові слова: державно-церковні відносини, церковно-державні відносини, Українська Православна Церква, православ'я.

Iurii Kovalenko. Orthodox theological understanding of church-state relations in Ukraine at the time of development of Media and Information Technology. The author, who for many years was the press-secretary to the Primate of the Ukrainian Orthodox Church, considers continuity UOC position on the principles of church-state relations and their genesis in accordance with the socio-political processes taking place in Ukraine, the development of media and information technology.